

קריאה בסמיו מן העין

נורית גוברין

דרכה של זיוה שמיר בחקר ביאליק

מחתרתית", אלא שביטוי זה נשחק בשנים האחרונות, ומשתמשים בו הרבה, לצורך שלא לצורך. לא פעם יש בקריאתה את יצירתו של ביאליק ובפרשנותה קריאה של "איפכא מסתברא", כלומר: דווקא ההיפך הוא הנכון. זוהי קריאה של מי שפרשנותו מביאה אותו לא רק להבנה אחרת של המשמעות אלא להבנה שונה, מנוגדת והפוכה למקובל. היא מוליכה את הקורא צעד צעד, מתוך ניתוח הפרשנות הענפה של מי שקדמו לה, הפרכתה, ושיכנוע מבריק ומקורי שהפרשנות שלה, היא זו המבוססת והנכונה.

הדרך שבה זיוה שמיר קוראת בביאליק ומפרשת אותו היא "קריאה אחרת" במובן: "קריאה בסמיו מן העין", כניסוחה של כותרת הרצאתי. שיטה זו של קריאה אינה חידוש כשלעצמה, והיא מקובלת על חוקרים לא מעטים. זוהי, למשל, קריאתו של דב סדן בביאליק ובענגנון, ולאחרונה, שיטת הקריאה של ידידיה יצחקי ביצירתו של א"ב יהושע, כששם ספרו מעיד עליה: **הפסוקים הסמויים מן העין** (הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 1992).

כמוטו לשם זה של ספרו, ובעיקר לשיטת קריאה זו ציטט ידידיה יצחקי מתוך מסותיו של ביאליק עצמו: "מאחורי כל לשון אמיתית של סופר או של משורר, עומדת לשון האבות ועומדים פסוקים נעלמים מן העין." (לשאלת התרבות העברית, הרצאה בסמינר של מפלגת פועלי א"י, בנהלל. תמוז, תרצ"ב, **דברים שבעל פה**, כרך א', עמ' רז-רח). וכן: "כל פייטן נסמך על פסוקים הסמויים מן העין. לא תמיד יכול הקורא למצוא פסוק. הפסוק עומד מאחורי הקורא." (על האגדה, בסניף המורים בת"א, אייר תרצ"ג, **דברים שבעל פה**, כרך ב', עמ' נח).

ואם אפשר להסתייע באמירתו זו של ביאליק לקריאה מעמיקה וקשובה ביצירתו של א"ב יהושע, אין ספק שחייבים להסתייע בה לקריאה ביצירתו של ביאליק עצמו, שנתן לקורא

במעט בגלל מחקרה של זיוה שמיר העוסקת בו בהתמדה בעשרים השנים האחרונות.

עבודת הד"ר שלה, בשנת תש"ם (1980), עסקה בכמאה משירי הביכורים של ביאליק, שנותרו ברובם גנוזים בארכיון. השירים הגנוזים של ביאליק פורסמו על ידי משה אונגרפלד, בשנת תשל"א, בספר שיעד אותו לחוקרים, כפי שכתב בהקדמתו, וזיוה שמיר היתה בין אלה שנענו לאתגר, וכיום היא ללא ספק בין המומחים הגדולים בחקר ביאליק, אם לא בת-הסמכא החשובה שבהם.

עיון במפעל חקר ביאליק המקיף של זיוה שמיר מגלה את המשותף לכל ספריה ומחקרה: קריאה אחרת בכלל יצירתו של ביאליק. יצירתו של ביאליק, לסוגיה השונים, מתפרשת לעיניה לא רק במובנה הגלוי והמפורש, אלא היא מוצאת בה "שכבה סמויה" "תחתית כפולה", כביטוי של דב סדן בפרשנותו לענגנון. קריאתה קשובה ליצירתו של ביאליק, מפענחת אותה מתוכה, ובה בשעה מתוך הקשריה הרבים והענפים. הכרה יסודית של ההקשרים האישיים, ההיסטוריים, האידיאולוגיים, הביוגרפיים והפואטיים, רק היא, יש בכוחה להעמיק את הקשב ביצירתו של ביאליק בכלל ובכל שיר ושיר בפרט; רק מתוכה, אפשר להיטיב להיפתח אל השירים ולהבין לעומקם את הנאמר בהם, בסמיו ובמרומו. בכך היא הולכת בעקבות קודמיה, ובראשם דב סדן, שהעמיק בשירת ביאליק, וירדו לנבכי, וחזרו והעלו את ההבנה המעמיקה שלהם ביצירתו. עם זאת, היא כובשת דרך משלה, שבה היא מרחיבה עד מאוד את המשתמע בשירי, על סמך קריאה קשובה בהם, והעזרת בהיכרות גרבת עם העולם החוץ-ספרותי שהקיף אותו. היא הופכת על פיהן מוסכמות והערכות שכבר נעשו לשיגרה, ומפריכה אותן. אפשר לראות בקריאתה את יצירתו של ביאליק "קריאה

ומה שביאליק הוא המשורר שעליו נכתב הכי הרבה: ספרים, מחקרים, מאמרים, מסות, ביקורת, זכרונות, שירים ומה לא?! לא פעם היתה הרגשה, ששוב אין מה לחדש, שהמחקר והביקורת חוזרים על עצמם, וכי הדיון באספקטים הרבים והמגוונים של ביאליק ויצירתו מוצה עד תום. והנה, מחקרה השיטתיים והמקיפים של זיוה שמיר מוכיחים כי לא רק שהדיון ביצירתו של ביאליק לא מוצה, אלא שיש בה עוד פנים הרבה שטרם נחשפו ולמחקר יש עוד הרבה מה לעשות.

כל דור חוזר וקורא את היצירה של הדורות הקודמים מחדש, וחוזר ובוהן אותה לאור מה שנכתב עליה בעבר, וחוזר ומנסח לעצמו מחדש את יחסו אליה, את מעמדה בתוכו ואת פשרה לדורו. כל דור חוזר ובוהן מחדש את יצירות העבר, ושואל את עצמו אם עמדו במבחן הזמן והשתנות הדורות: האם ערכן היה לדורן בלבד ותש כוחן להתחדש, או שעדיין יש להן כוח, לומר משהו בעל משמעות לקוראים בני הדור, והם מושפעים ממנה ושואבים השראה מתוכה. במבחן אכזרי זה של הזמן, כשלו רבים וטובים, ממייטב היוצרים והספרות, בצדק ושלא בצדק. מן הראוי להקדיש לנושא חשוב זה כנס מיוחד, שיעמוד על הסיבות של השכחה, והסיבות להישרדות. דומה, שביאליק הוא אחד המעטים שהוא ויצירתו, עדיין עמנו כאן ועכשיו. תעיד על כך, בין השאר, ההתעניינות הציבורית הרחבה, האישית, הלא ספרותית, יש להודות, בפרשת אירה יאן, שהתעוררה לחיים בשנה האחרונה. יש לשער, כי פרשה רומנטית מחייהם של זלמן שניאור, יעקב כהן, ויצחק למדן, אם להזכיר שלושה בלבד מתוך רבים מאוד, לא היתה זוכה כמעט לשום תהודה ציבורית, ושום כתבה בעיתון לא היתה נכתבת עליה. ביאליק האיש, כמו גם יצירתו, נוכחים בהווה החברתית-תרבותית ישראלית, לא

זיוה שמיר

"הנחיות" כיצד לקרוא ביצירות הספרות בכלל וביצירתו שלו בפרט.

מתודה זו מצויה גם במחקריה של זיוה שמיר. כך, למשל, בספרה **באין עלילה. סיפורי ביאליק במעגלותיהם** (1998) נכתב: "עיקרו של הסיפור הביאליקאי נעוץ במה שמעבר לסופו, בעתיד המתנחש, הסמוי מן העין, שיתרחש רק 'לאחר רדת המסך'" (עמ' 30). זיוה שמיר אינה מסתפקת בבדיקת הוויכוח הבין-טקסטואלי של ביאליק לטקסטים הספרותיים המגוונים של כל המערכת הספרותית שקדמה לו על כל רבדיה. היא מרחיבה את השיטה גם להקשרים שמחוץ למערכת הספרותית, ומכילה אותם גם על כל המערכת החוץ-ספרותית: הביוגרפית-אישית, ההיסטורית, החברתית. קריאתה בביאליק והבנתה את יצירתו מבוססות לא רק על הטקסטים הספרותיים לדורותיהם המהדהדים ביצירתו, אלא גם על חומרים מן המציאות של חייו החבויים בה, שבלעדיתם אי אפשר לדעתה, לפענחה ולהבין אותה הבנה נכונה. כוחה בכך, שאין היא משתעבדת לפרטי המציאות, אלא מצליחה לשלוט בהם, ולרתום אותם לניסוח המשמעות האמיתית של יצירתו. דרך כתיבתה - עם שהיא נשמעת לכללי הכתיבה המדעית המתועדת ומבוססת על מראי מקומות מפורטים - מרתקת, פולמוסית, ומתיזה ניצוצות. התזות שלה מקוריות, מבריקות, נועזות, וגם בשעה שאין מסכימים להן, הן מעוררות מחשבה, ומחייבות להתמודד עםן.

גישה זו הסתמנה כבר בתחילת דרכה, ומראשית מחקריה על ביאליק: "אחת האבחנות המרכזיות בעבודה היא האבחנה בדבר היסט הדומיננטה של ה'אני' הדובר מן הלאומי אל האיש. לפנינו תהליך, שהרחיק כמובן בהדרגה את שירתו המוקדמת של ביאליק מן הקלאסיציזם (השולל את החד-פעמי והאיש), וקירב אותה במקביל אל האינדווידואליזם הרומנטי והבתר-רומנטי." (מתוך תקציר עבודת הדוקטור **שידי ביאליק הראשונים**, אוניברסיטת ת"א, תש"ס).

כבר בספרה הראשון **הצרצר משורר הגלות. לחקר היסוד העממי בשירת ח"נ ביאליק** (פפירוס, 1986), התבלטו מילות-המפתח, העתידות לחזור בכל ספריה האחרים. מילים אלה הן: "הפוך", "להיפך" ו"אור חדש", החוזרות שוב ושוב יחד עם מילים נוספות המביעות התנגדות למקובל: "כי אם"; "דווקא"; "אולם מסתבר" ודומותיהן. מילות-מפתח אלה מעידות על קריאתה ה"אחרת", ההפוכה, קריאת ה"איפכא מסתברא" של זיוה שמיר. עם זאת, אין זו קריאה "דווקאית" עקבית, שכן היא מסתמכת על אותם חוקרי ביאליק שקדמו לה (ביניהם: דב סדן, גרשון שקד, מנחם פרי, יוסף האפרתי), שאת גישתם

אידיאלית, משקף למעשה עולם דיסהארמוני ומעורער, וכי מי שעוררה רושם של נערה עליוזה ובטוחה בעצמה, מתגלה כנערה רדופת פחדים וחששות, שהספקות וחוסר הוודאות מכרסמים את לבה ביום ובלילה" (עמ' 58-59). "מאחורי הנערה המלאה הכרת ערך עצמה, מסתתרת למעשה נערה פאתטית ומפוכחת, החוששת פן איחורה את המועד. שוב עולה מן השיר עירוב טרגי-קומי של יוהרה, נוסח דמות ה'אלוהן', עם חוסר ביטחון ושפלות-רוח, שאינן אופייניות ל'אלוהן' כל עיקר" (עמ' 59). די בדברים אלה כדי להכריח את הקורא לחזור ולהתעמק בשיר "פשוט" זה, המוכר לו היטב, ולגרום לו - אם לא לשנות את דעתו על טיבו, הרי לפחות לחזור ולהתמודד עם התובנה החדשה שלו. אבל אין קריאתה של זיוה שמיר נעצרת בנקודה זו, אלא היא ממשיכה, כדי להוכיח את "התזה הגדולה" והכוללת, כי מה שיש בשירי העם יש בשירים הקאנוניים, וכי הבנה טובה יותר של הראשונים, הכרחית להבנה טובה יותר של האחרונים.

לכן, בעקבות מנחם פרי ויוסף האפרתי, היא מוסיפה עוד שירים שבהם הולכת ומשתנה דמות הדובר, הולכת ומתהפכת מ"דובר שחוח בתחילה, לדמות חזקה וגאה, כגון, בסופו של השיר "הולכת את מעמי" (עמ' 61). מסקנתה היא, כי מדובר כאן בתופעה כוללת, ובלשונה: "תהליך הפוך: קודם מופיעה דמות בויה ונלעגת, שנחשפה במעורמיה לפני ציבור שאנן וצוהל, ודמות זו עתידה להפוך לדמות שמשונית והרואית, שתזעזע את כל העולם בשאגה אדירה ותחריד את בני האדם השאננים מיצועם" (עמ' 62). בליריקה הקאנונית של ביאליק, כגון בשיר "חווה לך ברח", "מעמיד הדובר פני אדם נקלה, מן הדיוטה התחתונה, ואילו הקורא משתכנע, שלפניו דווקא אישיות אליטארית, מלאה הכרת ערך עצמה" (עמ' 64). הבנה זו הפוכה למקובל, הרואה שיר זה "כביטוי לענוותו הרבה של הדובר-המשורר" (עמ' 65).

לתהליך זה היא נותנת את הכותרת "התפארות בקינה", שאותה רשם ביאליק במו ידיו, והלקוחה מתוך "הטיטושה של שירו 'שחה נפשי'" (עמ' 63). כך משמש הארכיון, כחיוק למה שהתגלה בשירים עצמם; ובד בבד הקשב לנאמר בשירים מתחזק לאור ההיכרות עם הארכיון.

בסיכום פרק זה, מפרטת זיוה שמיר את מקורותיה המגוונים היהודיים והכלליים של "האמביוולנטיות שבין עליונות ונחיתות", המאפיינת את השירה העממית של ביאליק, כמו גם את שירתו הקאנונית.

דוגמה ל"קריאה אחרת", של "איפכא מסתברא" נמצאת בספרה: **באין עלילה. סיפורי ביאליק במעגלותיהם** (הקיבוץ המאוחד, 1998). בניגוד לראייה המסורתית הרואה בסיפורי

היא מאמצת, ממשיכה ומרחיבה אותה ומוסיפה עליה.

התזה המרכזית בספרה הראשון **הצרצר משורר הגלות** היא, ש"רוב נסיונותיו הראשונים [של ביאליק] בתחומי ה'אנדר העממי' הם 'אחד מחידושי העקרוניים הבולטים ביותר' (עמ' 8), בניגוד לדעה המקובלת שראתה בהם "ספרות נמוכה". זיוה שמיר הוכיחה תזה כוללת זו, בשפע של דיונים פרטניים בשירים עצמם ובפרטניהם. הנחת היסוד היא, שמה שיש בשיריו העממיים יש בשיריו הקאנוניים, וכי בלעדי שיריו העממיים אי אפשר להבין את חידושו ואת גדולתו בשיריו "הגבוהים".

אביא דוגמה, אחת מרבות, לשיטת הדיון וההוכחה הנקוטה בספר זה, מתוך הפרק "התפארות בקינה" - גלגוליה של דמות ה'אלוהן' מן השירה הפסבדו-עממית אל השירה הקאנונית" (עמ' 51).

קריאתה מתמודדת עם הבנה חדשה ואחרת של הגיבור/ה של השירים העממיים "הפשוטים" כביכול, ובד בבד עם הבנה חדשה של הגיבור בשירים הליריים הקאנוניים.

"דמותו של האלוהן, הוא הגיבור הרברבן, הבטוח בכוחו וביכולתו, המתפאר ללא הרף לפני הקורא או המאזין-הצופה; גיבור זה בטוח, כי אהדת הקהל נתונה לו, ואינו יודע כי הוא מושא ללעג ולשמחה לאיד" (עמ' 55). לעומת דמות ה"איירון, השוטה האומר דברי-הבל, המתגלים בסופו של דבר כדברי-טעם" (עמ' 56). "עירוב יסודות בין זחיחות-הדעת ושפלות-הרוח מצוי בשירה המוקדמת של ביאליק" (עמ' 56).

לאחר הבחנה עקרונית כוללת זו, עוברת זיוה שמיר לניתוח הפרטני של שיר העם הידוע "יש לי גן". ומסקנותיה: "הקורא עשוי לחשוב, שלפניו נערה בטוחה ומאושרת, שעולמה אידילי והרמוני" (עמ' 58); "אולם בהמשך מתברר, כי מה שעשוי להיראות כמציאות

ביאליק סיפורים "מסורתיים" המצטיינים בעלילה לינארית, במספר סמכותי, בגיבורים הרואיים ובסיום ברור וחד-משמעי" רואה זיוה שמיר בסיפורי: "סיפורים פרומי-עלילה, שאחריתם סמויה מן העין" (ככתוב על עטיפה הספר). ובניסוח אחר: "ניתן למצוא בהן [ביצירותיו הארוכות של ביאליק בשירה ובפרוזה] עלילה מפוררת, סיום פרום וגיבורים אנטי-הרואיים" (עמ' 7). הנחת היסוד לקריאה זו בסיפורי ביאליק מסתמכת, כדרכה של זיוה שמיר בכל מחקרה, על הוכחות מחוץ ומבית. ב"מחוז" - הכוונה לכל אותם הקשרים הנמצאים, כביכול מחוץ לטקסט של הסיפור עצמו: דברי ביאליק בהקשרים שונים; הרקע הספרותי הכללי; הרקע הספרותי העברי; מחקר ביאליק לדורותיו. בין ההוכחות מחוץ היא מסתמכת: א. על דברים שאמר ביאליק עצמו לפיהם "רק עם בריא היושב על ארצו ועל מולדתו וחי חיים חופשיים וריבוניים יכול לכתוב אפוס של ממש" (עמ' 10); ב. על מהלכים מקבילים בספרות העולם "במעברה מהמאה התשע-עשרה למאה העשרים", באותו עולם מודרני, "היחסי והמפורר, שבו קרסו כל הביטחונות הבלתי מעורערים של העבר וכל הסדרים ההיררכיים הברורים והנחרצים של העולם המלוכני והקולוניאלי ההולך ונעלם." (עמ' 12); ג. על ההתפתחות הפנימית שחלה בתוך הספרות העברית, שבה תיאר יל"ג דמויות של משכילים, "ומסקנתו היא, ששומה על היהודי לתקן את אורחות חייו [- - -] ולהיות ככל הגויים" (עמ' 14); ואילו "בשנות מפנה המאה [- - -] בניגוד לרוב בני דורו, לא כתב ביאליק בסיפוריו 'קאנוניים' על 'תלושים' ועל חלוצים צעירים, כי אם תיאר את ההווי היהודי של 'תחום המושב'" (עמ' 15). ד. על ניתוח מסלול התפתחותו של ביאליק הצעיר: ה. על ניתוח הביקורת והפרשנות של קודמיה. אבל ההוכחות הנחרצות ביותר הן, כמובן, מבית ומבוססות על ניתוחים מעמיקים ומפורטים של הדמויות והעלילות בסיפורי ביאליק עצמם ומתוכם.

כך, למשל, בפרק על "אריה בעל גוף", סיפורו הראשון של ביאליק (קיץ 1898), היא רואה בדמותו של הגיבור: "דמות רבי-צדדית, שפניה 'פני יאנוס', ועל כן ניתן לומר עליה בכל תחום ותחום דבר והיפוכו ואי אפשר לקבוע לגביה כללים ומסמרות. דמות כדוגמה אריה בעל גוף היא אמנם דמות חדשה ברחוב היהודי, אך לא כזו שצמחה 'יש מאין'; שורשיה נעוצים בדורות הקודמים, ונופיה משתרגים אל הדורות הבאים; דמותו אמנם שורשית וארצית, איתנה ושופעה חוסן ובריאות, אך היא גם תלושה משורש, ואפילו מגלה סימני ריקבון; דמותו אמנם מטילה חתתה על כל דרי הפרורר בכוחנותה האלימה, אך היא גם מתגלה לא אחת כדמות אכולת חששות ופחדים (מפני המוות, מפני הירידה הכלכלית ומפני

שדים ומזיקים למיניהם)." (עמ' 42). זוהי דמות סטריאוטיפית וטיפוסית מצד אחד, "ומצד שני היא גם שוברת את כל הסטריאוטיפים הקבועים" (עמ' 42), ועוד הרבה. יחסו של ביאליק לגיבורו הוא "יחס אמביוולנטי של השתאות וסלידה, של משיכה ורתיעה, בעת ובעונה אחת, ובשום פנים לא עמדה ברורה נחרצת" (עמ' 59). זאת ועוד: "ביאליק התיך אפוא לתוך הדמות יסודות אישיים ואוטוביוגרפיים (אמנם בראי עקום), אך גם מסך לתוכה במקביל קווי היכר של יריבו ושנואי נפשו, שאותם לא חדל מלהקיע במרוצת העשור הראשון ליצירתו ואף אחריו" (עמ' 60).

מתוך ניתוח מקורי ומעמיק זה עולה המסקנה הכוללת: "ככלל אפשר לומר שיצירת ביאליק לסוגיה מגלה אמביוולנטיות כלפי כל תופעה ועניין, ואמביוולנטיות זו היא כה מושרשת, עד שכיום היא מתגלה לעיני חוקריו בכל מישור ומישור - החל בפרוודיה וכלה באידיאולוגיה" (עמ' 61).

מתוך ניתוח מקורי ומעמיק זה, בשיטת הקריאה בסמוי מן העין, או בלשונה של זיוה שמיר מתוך הסתמכות על ה-subtext של הסיפור, עולה המסקנה האידיאולוגית: שלפיה: "פרשת צבירת הנכסים [של אריה בעל גוף] מקבלת משמעות לאומית רחבה: גם המתמיד הצובר ידע והמקווה שסוף הכבוד לבוא [- - -] וגם אריה, הצובר נכסי חומר [- - -] מעכבים בצבירתם את הגאולה. ביאליק מראה כי לא צבירת נכסים רוחניים [- - -] ואף לא צבירת נכסים חומריים, היא התכלית שלהשגתה צריכה להתנתקו כל האנרגיה הלאומית. 'בשעה זו' יש להתפרק מנכסים, להקל על המשא ולצאת לארץ חדשה. למרות ההבדלים העקרוניים שביניהם, אומר ביאליק בסמוי, גם על המתמיד וגם על אריה בעל גוף: 'לא זה הדרך! משום האובססיה שלהם לצבור נכסים הם לא יגיעו אל הציונות כאל פתרון לאומי. אילו היתה כל האנרגיה הזו, החומרית והרוחנית, הפיזית והאינטלקטואלית, המוקדשת לצבירתם של נכסי-חומר ונכסי רוח, מתועלת לפעולת ה'כינוס', שהיא מטרה אקטואלית המחישה את הגאולה, ניתן היה לקומם את העם משפלותו ולהעלותו על הדרך המוליכה לארץ הבחירה" (עמ' 65-66).

השיטה והשיגיה בולטות במיוחד בספרה האחרון של זיוה שמיר: **לנתיבה הנעלם. עקבות פרשת אירה יאן ביצירת ביאליק** (הקיבוץ המאוחד, 2000). עשרות מכתביה של אירה יאן שנתגלו לאחרונה, שופכים אור חדש על פרשת היחסים בינה לבין ביאליק, ומחייבים לקרוא מחדש את יצירתו שנכתבה מאז הכיר אותה לראשונה ועד סוף חייו. זיוה שמיר עוקבת אחר רישומה של פרשת אירה יאן ברחבי היצירה הביאליקאית לסוגיה

ולתקופותיה, ומגלה בהם פנים חדשות. היא הופכת על פיהן קריאות קודמות מסורתיות, ובמיוחד "תמימות" ומפענחת את מה ש"באמת" נאמר בהן, על מי וכנגד מי. כך, למשל, היא קוראת קריאה חדשה באגדה המעובדת מסדרת אגדות שלמה המלך: "משפט האלמנה עם הרוח". בכך היא חוזרת לאחת התזות הראשונות שלה, על חשיבותה של היצירה "העממית" של ביאליק, ועל היותה שוות ערך ליצירתו הקאנונית ומחזקת אותה. קריאתה החדשה רואה בדברי האלמנה, "האשה האומללה שכל מפעל חייה עלה בתוהו" ביטוי "לזעקת השבר" של אירה יאן. כפי שהוכח במחקר על חייה של אירה יאן, שהיתה לי הזכות לתרום לו את חיבור פרשת חייה ויצירתה של אירה יאן שעליו מסתמכים הכול (במחקרי בשנים 1983-1987 שכונסו בספרי **דבש מסלע** 1989), הרי עם שובה לארץ-ישראל ממצרים מקום גלותה, "נתברר לה להוותה כי הסטודיו שלה נבזז וכל רכושיה המועט היה כלא היה", היא חלתה במחלת השחפת ובתה היחידה שנסעה לבקר את אביה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה אבדה ועקבותיה לא נודעו. **לנתיבה הנעלם, עמ' 176-177.**

גם סופה של האלמנה באגדה, ששלמה המלך אסיר-התודה מושיב אותה "בלשכת הגזית", לעסוק במלאכת הקודש, ולארוג את הפרוכות "יחד עם כל הנשים הכשרות", רומז לאמנות הציור של אירה יאן ומבטא את יחס האשמה שהרגיש ביאליק כלפיה לאחר מותה. וכך, תחת מגע פרשנותה של זיוה שמיר, מקבלת האגדה הידועה והתמימה, המיועדת לקורא הצעיר, משמעות אישית מאוד. וזו רק אחת הדוגמאות מתוך רבות, לפרשנותה החדשנית, המתבססת על אותה מערכת מסועפת של זיקות טקסטואליות ואישיות כאחד, ומתוכן מפענחת את יצירתו.

פרשנות חדשה ומפתיעה זו, מנערת מחדש את כל יצירתו של ביאליק, מכריחה את הקוראים והחוקרים לחזור ולקרוא בהם, להתמודד עם התובנות החדשות שהוצגו בפניהם בכוח שיכנוע רב, ואם לא לאמצן במלואן, הרי לפחות לקחת אותן בחשבון בכל קריאה עתידית של יצירותיו של ביאליק.

זיוה שמיר בהתאם למסורת הארוכה של חוקרי הספרות העברית היא חוקרת מעורבת בעלת השקפת עולם מוצקה. בהתאם להשקפת עולם זו היא מאמינה ש"זהות פירושה בין השאר, קיומה של מורשת משותפת שאחד מסימניה הוא קיומה של ספרות לאומית המנחילה לקוראיה וללומדיה ערכים, סמלים, זיכרונות ותקוות, המלכדים אותה ליישות אחת". הזהות הלאומית שלנו עוצבה בשנות הגלות, במאה ועשרים שנות ציונות ובחמישים שנות מדינת המדינה" באמצעות המורשת התרבותית

צילום: זרחי וילנצ'יק, משה אנז'פלד בבית ביאליק, 1976

לפי זכרונותיו של ישראל כהן: מכיר אני בכך, נשים כבודות, שאינכן יודעות עברית. ואני הלא להפיץ את הספר העברי באתי אליכן. כל טרחתי יכולה להיות לשווא. אולם אני אומר לכן, שאתן צריכות לקנות ספרים עבריים אף על פי שהם חתומים ואטומים בשבילכן. ולא עוד אלא שאתן חייבות להניח את הספרים האלה במקום הנראה לעין, באיטבאות הטובות והקרוכות של הארון, כדי שהם יציצו אליכן ואתן תצצנה בהם. ישלחו נא הספרים אליכן עיני זעם ויזכירו לכן, שכבר עברו רוב שנותיהן ועדיין לא למדתן עברית. תהא הזרות שבינן לביניכן כמזכרת-עוון, כמכות-אש. אולי יעוררו אלה בכן בושה והרהורי תשובה. ואם לא תוכלנה לתקן את המעוות בחייכן, אפשר שתתקנוהו בחיי בניכן ובנותיכן. כן, אתן מחויבות לקנות את הספר העברי, ויהיה בזה משום תיקון-מה לנשמותיכן!" ("פנים אל פנים" עמ' 13).

אילו ביאליק היה נוכח ביום-עיון זה, היה בוודאי מתמלא נחת, לנוכח "התיקון" הגדול, למראה החוקרים והחוקרות העוסקים ביצירתו, ובמיוחד, היה נהנה מן הקהל הרב, נשים וגברים, שוחרי שירתו, שנתכנסו יחד לכבודה.

על-פי הרצאה בערב העיון: 100 שנה לשירתי של ח"ג ביאליק ולהופעת המהדורה המדעית - כרך ג' של ביאליק ולספרה של זיוה שמיר **לנתיבה הנעלם**: החוג לספרות עברית; מכון כץ, ביה"ס למדעי היהדות אוניברסיטת תל-אביב, כ"ב בטבת תשס"א (17.1.2001)

אדני לא קראני לתרועת מלחמה, גם ריח מלחמה מאד יחתני; אלפת כן-אשמע קול חצוצרה ברמה - וכנור וחרב - לכנור הנני.

אך אשרי הגבור החי על-חרבהו, שישלח את-ידו להלמות עמלים; ואוי לו למשורר שחלל לבהו, השר את-שירותיו על-לבות ערלים.

אני מבקשת לסיים בדברים שכתב אבי ז"ל, ישראל כהן, בזכרונותיו על ביאליק, בספרו **פנים אל פנים** (1979), בפרק: "עם ביאליק בלבוב".

בשנת תרצ"א (1931) כשהיה ישראל כהן בשליחות 'החלוץ' בגליציה, ערך ביאליק מסע על פני פולין, בשם המו"לים העבריים בארץ ישראל, במטרה להפיץ את הספר העברי בגולה. במהלך מסעו הגיע גם ללבוב והוזמן לדבר "במסיבה של נשים ציוניות בלבוב". "הנשים הוציאו את עדיהן ממקום גנוזהם והתקשטו בהם בגודש רב. השפה שבפיהן היתה פולנית ורק מעטות דיברו יידיש וזעיר פה זעיר שם נשמעה גם עברית". ביאליק התחיל ביידיש, ולא בעברית, למרות רצונו, אבל הרגיש שדבריו על הספר העברי אינם מובנים, כיוון "שהוא מדבר לפני קהל נשים, שרובן אינן יודעות ספר עברי כלל ואינן מבינות את דבריו". ואז, שינה את הטון ו"ירד" עליהן, ו"שטף אותן" כמו שאומרים. וכך אמר ביידיש,

היהודית-עברית-ישראלית, כשהספרות העברית היא הביטוי המובהק ביותר שלה. בימים אלה, כאשר החברה נקרעת מכל הכיוונים, קיימת סכנה גדולה למעמדה של הספרות העברית החילונית, שבשביל חלקים בחברה היא חילונית מדי, ולחלקים אחרים היא לאומית מדי.

(ראה רשימתה "ושכת שאיתו הצדק, על סילופים אלה ואחרים, או: מה על זהותנו שלנו?", 'הארץ', 8.10.2000). במחקריה ובמאמריה היא נלחמת, כנגד הסילופים משני צדי המפה הפוליטית-תרבותית, בשני הקצוות; כנגד "לאומנות ואתנוצנטריות" מן הקצה האחד וכנגד "קוסמופוליטיות חסרת שורש" מן הקצה האחר. ובעיקר היא נלחמת בעד החזרת התרבות והספרות העברית למרכזה של החברה, מתוך הבנה נאמנה ונכונה של מורכבויותה ועמדותיה, ולתפקידה העיקרי של הספרות, כיסוד בונה-זהות לאומית. מתוקף העובדה שמדובר בספרות, שהיא ענף מענפי האמנות, אי אפשר לרתום אותה לצד זה או אחר. מטבעה מצויים בתוכה כל גוויי הביניים הקיימים, ויותר משהיא גותנת תשובות פשטניות, היא מעוררת למחשבה ושואלת שאלות נוקבות.

נדמה לי שיהיה מתאים לסיים בשני בתים מתוך שירו המוקדם של ביאליק: 'שירת ישראל' (תרנ"ד), הממחיש היטב את המורכבות האמביוולנטית של כלל יצירתו: